

PENSAR LA NACIÓ EN FEMENÍ: UNA INTRODUCCIÓ

A pesar de l'allau informativa sobre el fenomen de la identitat nacional, no existeixen massa anàlisis sistemàtiques i exhaustives sobre la integració de les dones en els projectes nacionalistes. S'aprecia, no obstant això, com, a partir de mitjans dels anys vuitanta es perfilen els primers indicis que mostren cert interès a associar el tema del gènere al de la nació. En aquests, destaca, sobretot, la dificultat per a unir dos conceptes subjectes a múltiples interpretacions. D'una banda, les dones segueixen sota sospita, com ho mostra la proliferació de grups amb diverses tendències i orientacions per a abordar el seu estudi; per aquest motiu no es parla de feminisme sinó de moviments feministes orientats a apropiarse a l'experiència no ja d'una dona, atesa la impossibilitat de generalitzar l'experiència de cada dona concreta, sinó de les dones, idea fortament influenciada pel pensament postmodernista i postestructuralista, a més de basar-se en la pròpia evolució i experiència del moviment. No obstant això, Celia Amorós (1985: 322),¹ en una postura intel·ligent, recordava ja des de 1985 que no s'ha de perdre de vista el denominador comú que uneix aquests projectes feministes i, així, impedir que aquests perdin la seua coherència. Per una altra banda, el nacionalisme genera també discursos múltiples (Gutiérrez, 2000: 209):²

La metodologia del nacionalisme ha estat subjecta a la confusió i a la diversitat d'interpretacions. Per exemple, nacionalisme pot ser una ideologia, un moviment, un sentiment, un ideal, un estat de la ment, una política, un fi en si mateix. Més encara, el nacionalisme pot ser polític, cultural, econòmic o defensiu. En el nacionalisme caben els moviments artístics i literaris, les filosofies, els intel·lectuals i, per descomptat, la identitat nacional.

A grans trets imprecisos, es podria argumentar que les definicions més generalitzadores, tant de les dones com de les nacions, solen constituir-se a l'entorn d'unes oposicions simplificades que es basen principalment en diferències reals o figurades. És a dir, mentre la dona es defineix respecte a l'home, és el que ell no és, la nació ho fa en termes d'inclusió-exclusió.

Per tant, és difícil ajuntar dos termes: «dones» i «nacions», el primer sentit dels quals se sustenta en «el que no són». Tant més difícil quant la intel·ligència, obstinada a eradicar ambigüitats i llimar diferències, pretén la unitat i per a això prioritza uns valors sobre uns altres. D'aquesta manera, en un afany per a abastar a la majoria, s'hi estableixen criteris homogenis que aconsegueixen excloure determinats grups socials minoritaris i les dones en particular.

No obstant això, les dones, des de sempre, han participat en la construcció de la nació, però s'han vist relegades, per motius molt diversos, a l'esfera de l'àmbit domèstic.

¹ *Crítica de la razón patriarcal*, Barcelona, Anthropos.

² «Mujeres Patria-Nación. México: 1810-1920, *La Revista de estudios de género La Ventana*, <<http://www.publicaciones.cucsh.udg.mx/ppperiod/laventan/Ventana12/INDICE.pdf>>.

Aquest confinament hauria de resultar incompreensible si es té en compte que les dones, a pesar d'una reclusió que els impedeix produir discursos, són les encarregades d'assumir la tasca reproductora.

Clar que, tal vegada, aquesta tasca siga presumiblement banal, a la llum de les estadístiques (Obando, 2008)³ presentades per l'Association for Women's Rights in Development en les quals es mostra com, en 2008, es van destinar al món 780.000 milions de dòlars en armament davant de 12.000 milions en matèria de reproducció de les dones.

Si bé les dones s'han vist relegades a funcions subalternes, quan no inexistents, a l'hora de participar en l'edificació de nacions, existeix no obstant això, una visibilitat metafòrica i simbòlica de les dones per a referir-se a la mare pàtria. Aquest ús metafòric de la dona i del seu cos produeix una sèrie d'estereotips inamovibles que desbanquen el paper real de les dones en el teixit social i polític de la seua nació (Ballesteros, 1999: 51).⁴ «El rol de la dona en el nacionalisme és metafòric o simbòlic; l'omnipresència simbòlica de la Mare Pàtria en tots els nivells de cultura vol fer oblidar l'absència de la dona real en la reconstrucció social i política de la nació on aquesta és pràcticament invisible».

D'aquesta manera, es cosifica la dona i es transforma el seu cos en la referència simbòlica de la pàtria, erigint-la en dipositària, en guardiana, de la identitat del grup, la qual cosa la confina encara més en l'àmbit del privat. Com explica Deniz Kandioti (1997: 437),⁵ açò reforça la fusió nació/comunitat i mare/dona abnegada, i amb això s'intensifica la voluntat de defensar i morir per elles. Aquesta idea, fonamental per a cohesionar la idea del territori i de la comunitat que ho compon, es posa a prova durant les èpoques de conflictes. En temps de guerra, el cos de la dona és ultratjat pels vencedors per a castigar els vençuts, en una clara equivalència de terra ocupada-cos ocupat, i no només pels vencedors armats, sinó també pels que suposadament haurien de defensar-les. Com exemple, el sonat cas de la guerra de Bòsnia, on, segons el mateix informe de l'AWID, les dones van ser venudes a Kosovo als seus proxenetes i se'ls va obligar a rebre trenta clients per nit, dels quals, la majoria eren soldats i comandants de l'OTAN, així com membres d'ONG.

No obstant, les guerres, en tant que situacions extremes, aconseguixen, de manera paradoxal, trencar certes estructures rígides que encasellen les dones i, amb tals ruptures, els concedeixen l'oportunitat d'eixir de la seua esfera de l'íntim. En efecte, en trobar-se el concepte mateix de nació en perill, es comença a permetre la intrusió de la dona en la lluita armada i, mentre duren les ofensives, coexisteixen la imatge de la mare i la imatge de la combatent. Però no es tracta més que d'un miratge, com ho demostra l'efecte rebot que produeix el final de les conteses. L'exemple de la Segona Guerra Mundial a França n'és una mostra. Abans de l'ocupació, les dones van participar de forma activa en el desenvolupament de la guerra, però, una vegada França va ser ocupada i va cessar

³ *Les femmes face à la globalisation*, <<http://www.awid.org/eng/Issues-and-Analysis/Library/Les-Femmes-face-a-la-Globalisation>>.

⁴ «Mujer y Nación en el cine español de posguerra: los años 40», *Arizona Journal of Hispanic Culture Studies*, 3, 51-70.

⁵ «Malaise identitaire: les femmes et la nation», *Millenium: Journal of International Studies*, 20/3, 429-443.

l'activitat bèl·lica —si bé es va establir llavors la Resistència— es va culpar les dones. Se'ls va responsabilitzar de la derrota per incomplir amb les seues funcions, per la baixa natalitat que va implicar la falta d'efectiu humà masculí per a la guerra. En conseqüència, com recullen Luc Capdevila i Fabrice Virgili (2000),⁶ acusades d'haver menyspreat la seua tasca natural (entengueu la llar i els fills), «el discurs polític es va orientar llavors cap a un reajustament del gènere, afirmant la limitació de l'espai femení a l'esfera domèstica [...] i erigint la mestressa en patriota».

Potser, aquest ascens de les estructures tradicionals, destinat a confinar la patriota a la seua casa i sentenciar-la a produir material humà, siga típic després d'un conflicte armat, però també podem observar el mateix fenomen durant l'ocupació de terres, les èpoques postcoloniales (en el cas de, per exemple, l'Índia; Chatterjee, 2007),⁷ comptat i debatut, atès que es produeix una situació extrema. En el cas del nostre territori, durant l'etapa totalitària del franquisme, no es van limitar a consolidar aquestes estructures per a afermar la coneguda representació cultural de les dones sinó que, a més, van inventar la imatge de la dona per a servir als fins patriòtics del règim.

No obstant això, tal com assenyala Montserrat Palau,⁸ la imatge de la dona ha estat, sovint, el millor reclam per a la construcció de la identitat nacional (Palau, 2006: 131):

Els projectes nacionals van ser inicialment definits per homes, i les dones, en aquest context nacionalista, van ser construïdes en relació amb els homes, per la qual cosa la feminitat habitualment s'ha utilitzat com un suport simbòlic i moral. Justament perquè són projectes masculins, les nacions es feminitzen figuradament al servei de les necessitats masculines.

La conclusió sembla evident, s'ha d'afavorir un nou llenguatge identitari que tinga en compte les dones, que preveja noves claus per a revaloritzar el seu paper, i destruisca les últimes pinzellades d'aqueixos retrats encartonats per a donar pas a imatges reals. Tal és el propòsit de les dones, pertanyents al camp de la literatura, que s'aboquen a aquest llibre per a teoritzar sobre la noció de gènere i de nació. Diverses veus femenines, investigadores i/o escriptores, procedents d'universitats situades a Alacant, Beirut, Castelló, Quebec o Tarragona, ens presentaran casos generals i particulars inspirats de la literatura. Investigadores⁹ disposades a defensar, amb passió, però també amb rigor acadèmic, a dones invisibles per no tindre història pròpia com ens recorda la professora Carmen Boustani en el seu preciós capítol dedicat a les dones del Líban, dones, segons ella, que comencen a transcriure la història i a deixar constància de la seua visió, a pesar de trobar-se fncades en diversos racons del món, lluny de la llar natal, en una clara representació de l'esclat del país, i com a consciència de la humanitat.

⁶ *Guerre, femmes et nation en France (1939-1945)*, <http://irice.cnrs.fr/IMG/doc/Guerre_femmes_nation.doc>.

⁷ *La nación y sus mujeres*. Center for Studies in Social Sciences, Calcuta, Biblioteca Virtual, <<http://www.cholonautas.edu.pe>>.

⁸ «La mare pàtria. Dones i construcció cultural de la nació», *Paraula donada*, Benicarló, Onada, 121-133.

⁹ Les aportacions, banyades en qualitat investigadora i reflexió teòrica, parteixen en la seua majoria de dones investigadores profundament compromeses amb la qüestió, atès que pertanyen al grup Dones i Nacions (DINS) que es troba, en aquests moments, desenvolupant el projecte *Comunitats viscudes, comunitats imaginades en els relats en femení en l'era de la globalització*.

Aquesta tasca recau sovint sobre escriptors, atès que, tal com ho recull l'escriptora quebequesa i professora Louise Dupré en el seu potent i precís, a més de bell capítol, «L'escriptura en femení i el Quebec com a nació contemporània», són precisament les escriptores les més conscients dels amagatalls de la paraula identitat i així mateix, les dones pel significat etimològic de «naixement», les més lligades a la paraula nació.

Una nació-dona, subordinada a un estat masculí com ens explica Montserrat Palau en «La ben plantada colonitzada: dones i qüestió nacional catalana», on analitza de forma precisa la doble absència de les dones, tant com productores com partícipes de discursos nacionalistes, i posa en relleu l'explotació de la imatge de dona i els usos metafòrics del seu cos, així com els lligaments existents entre el cos domesticat i la terra colonitzada.

Si bé Montserrat Palau arreplega l'evolució de la dominació al llarg del segle xx per a aprofundir en el panorama actual, M. Àngels Francés se centra amb rigor en l'època postfranquista i, més concretament, en l'escriptora Montserrat Roig i en les seues reivindicacions amb la llengua i les dones. Així, en el seu aclaridor «La llengua sóc jo: identitat nacional i de gènere a Montserrat Roig» ens presenta un període ric en esdeveniments on una societat, encara convulsa, se sacsejava els llastos del franquisme, i a una dona compromesa que aborda en obres profundes les contradiccions de la seua època.

El capítol d'Elisabeth Russell «Des de Braveheart a Trainspotting: iconografia, dones, i nació» commou perquè explica com la invisibilitat de les dones a Escòcia arriba fins a la pròpia iconografia. A través de l'estudi de dues pel·lícules portadores de missatges oposats, tal com ens explica, Russell indaga amb precisió en les metàfores que presenten una Escòcia en plena mutació, enfrontada a un futur que ha de conjugar en femení paràmetres culturals, socials i polítics per a poder, d'aquesta manera, escapar d'una estació on no mai hi arriba el tren.

El llibre presenta més aspectes fascinants per descobrir. Convé, en efecte, detenir-se en els amagatalls del concepte de nació, d'identitat i de pertinença a la llum de narracions identitàries analitzades per Laia Climent en el seu capítol «Dones, immigració i literatura catalana». Des d'una postura oberta, Climent es pregunta sobre el fenomen de la integració cultural, els conflictes generats per aquesta circumstància, i la representació de la comunitat d'acollida. En les seues anàlisis posa en relleu, amb gran sensibilitat, com l'encreuament entre cultures i els problemes d'identitat nacional que d'aquest es deriven creen una nova narrativa poderosa de sabors amargs.

Finalment, hem parlat de cossos utilitzats metafòricament, de dones que contribueixen amb el seu valor i esforç a la construcció de la identitat nacional, de dones desarrelades per la seua pertinença a dues cultures, la d'origen i la d'acollida, que procuren trobar el sentit de la seua pròpia identitat, però també trobarem en aquest llibre un capítol sobre dones privades de llibertat, dones blanques, la captivitat de les quals per part dels indis en les albors de la construcció americana va servir per a «alimentar el sentiment patriòtic». En el seu agut «Els mites culturals femenins i la construcció de la nació nord-americana», Elena Ortells reprèn l'ús de la metàfora del cos de la dona per a convertir-lo en el símbol, aquesta vegada, de la frontera. I per a això, se centrarà en el cas particular i impactant d'Hanna Dustan, dona representació de la frontera, heroïna, símbol de la nació al principi i, posteriorment, assassina d'indis.

D'aquesta manera, a través de l'anàlisi d'obres literàries, de pel·lícules, de textos que parlen de dones reals i presenten vivències extremes, és a dir, a través de narratives identitàries, que, com bé explica Montserrat Palau (2006: 125) són fonamentals ja que «la narrativa identitària canalitza emocions, transforma la percepció del passat i del present, canvia i reorganitza grup o en crea de nous, altera cultures emfasitzant uns aspectes o fent-ne d'altres comprensibles i lògics», les autores d'aquest llibre, mitjançant brillants aportacions i profundes observacions interrogaran el fenomen de la identitat nacional per a deixar constància, amb les seues plomes destres, de l'oblidat punt de vista de les dones i apostar pel poder de la seua paraula.

*Finalment, és de justícia agrair sincerament a l'**Agrupació Borrianenca de Cultura** l'oportunitat que ens ha donat de publicar aquest monogràfic en el seu **Anuari** corresponent a l'any 2010. Aquest agraïment es fa extensiu al Departament de Traducció i Comunicació de la Universitat Jaume I, així com a les traductores que hi han col·laborat per mitjà d'una acció del seu Pla estratègic.*

Marina López Martínez
Universitat Jaume I